

Přechylovat, nebo nepřechylovat příjmení v češtině?

Patrik Mitter, PF UJEP

patrik.mitter@ujep.cz

Klíčová slova: ženská příjmení, přechylování, skloňování, genderová gramatika, jazykový systém češtiny, zákon o příjmení

Key words: feminine surnames, motion, grammar gender, Czech language system, Czech Low on registries an surname change

To move or not to move the gender motion surnames in Czech?

The article is focused on the feminine surnames without motion, the increasing number of which could be observed in Modern Czech. The process reflects Low Act No. 301/2000 Coll. on Offices of Vital Records, Names and Surnames. The article follows the necessity of knowing the surname grammar gender of the persons in the text and on the issue of the female surnames without motion in Czech. Both topics discuss the consequences of not-knowing the grammar gender of the persons in the text and the large increase in the number of feminine surnames without motion in Czech, its reflection in the Czech language system, grammar descriptions and for the Czech language speakers.

1. Úvod

V posledních dvou desetiletích lze v češtině pozorovat zvýšený výskyt nepřechýlených příjmení žen, a to nejen u cizinek. Příčinou tohoto jevu je vliv feministických a genderových názorových proudů na české prostředí a současně existence zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení. Problematika nepřechýlených příjmení se průběžně stává i předmětem zájmu médií, o čemž svědčí i několik diskusních pořadů na toto téma v masmédiích v nedávné době. Většinou se jedná o diskuse zastánců nepřechylování příjmení a těch, kteří upozorňují na nesoulad takovýchto příjmení se systémem české gramatiky. Bohužel z těchto diskusí málokdy vznikne produktivní dialog, v němž by jedna strana dokázala argumentačně přesvědčit druhou stranu. Cílem naší stati je zamyšlení se nad nepřechylováním příjmení žen a nad důsledky, které by z možného většího nárůstu počtu nepřechýlených příjmení vyplynulo pro jazykový systém češtiny, jeho reflexi v mluvnických popisech češtiny i pro její uživatele.

V úvodu naší stati je třeba zmínit skutečnost, že výše uvedený zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, již ne plně vyhovuje společenským potřebám, a nelze proto vyloučit, že bude novelizován. Podle tohoto zákona lze při uzavření manželství nebo vzniku partnerství (tj. registrovaného) na základě žádosti ženy, již se uzavření manželství nebo partnerství týká, uvést v matriční knize příjmení, které bude po uzavření manželství nebo vstupu do partnerství užívat v mužském rodě, jde-li o: a) cizinku, b) občanku, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, c) občanku, jejíž manžel je cizinec nebo jejíž partnerka je cizinka, nebo d) občanku, která je jiné než české

národnosti. Rovněž na základě žádosti ženy, jejíž příjmení je zapsáno v matriční knize v souladu se zákony české mluvnice, lze uvést její příjmení v mužském tvaru, jde-li o: a) cizinku, b) občanku, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, c) občanku, jejíž manžel je cizinec nebo jejíž partnerka je cizinka, nebo d) občanku, která je jiné než české národnosti. Obdobná omezení platí i pro dceru s tím rozdílem, že je možné dítěti nepřechýlit příjmení, pokud jeden z rodičů je cizinec.¹ V současné době se v české společnosti však setkáme s množstvím nepřechýlených příjmení žen, veřejně známých i tzv. „obyčejných“, aniž jejich nositelky splňují některou z výše uvedených podmínek. Obecně je známo, že velká část těchto příjmení připadá na ženy, které se na matrice účelově prohlásí za příslušnici jiné než české národnosti. Je zřejmé, že stát nemůže takovéto podivné činnosti nečinně přehlížet, naopak se musí rozhodnout, zda nepřechylování příjmení Čechů bude dále bránit (a jakým efektivním zákonným předpisem), či zda ho povolí. Domníváme se – vzhledem ke společenské praxi a také z důvodů lidskoprávních – že rozumným řešením nebude jakkoli zákonně nepřechylování ženských příjmení bránit, ale ženám umožnit, aby si mohly (zpravidla tedy po sňatku) zcela svobodně zvolit podobu svého příjmení nepřechýlenou. Současně však uvažujeme o tom, co by větší nárůst počtu takovýchto příjmení znamenal pro jazykové vyjadřování uživatelů češtiny i pro češtinu samu.

V gramatickém systému češtiny má stěžejní význam pro (ne)přechylování jmen kategorie gramatického rodu. Tato gramatická kategorie má v češtině především funkci klasifikační a strukturační. Přechylování je jedním ze základních způsobů vyjadřování přirozeného rodu, a to způsobem slovotvorným (přirozený rod češtiny vyjadřuje i lexikálně nebo mluvnicky). Přechylováním se odvozují pojmenování ženských nositelek od mužských (*Procházka* → *Procházková*, *Suchý* → *Suchá*), v mnohem menší míře pojmenování mužských nositelů (*myš* → *myšák*, *vdova* → *vdovec*).² Nejfrekventovanějšími přechylovacími sufixy pro tvorbu ženských příjmení v češtině jsou *-ová* a *-á*. Přechylování je obecně rozšířené ve většině západoslovanských jazyků (byť i do nich proniká moderní trend nepřechylování) i v některých jazycích jiho- a východoslovanských, naopak v jazycích germánských, románských a dalších jazykových rodin je přechylování neznámé. Češka se tak při pobytu v zemích, v nichž se nemluví žádným slovanským jazykem, dostává do situací, že není identifikována jako manželka muže s příjmením, od něhož se její příjmení liší právě přítomností přechylovacího sufixu *-ová* a *-á*. Tato skutečnost představuje pro Češky praktický problém, který jim znesnadňuje manželský pobyt v neslovanském světě. Lze předpokládat, že i tento faktor může ovlivnit ženu při jejím rozhodování o (ne)přechýlené podobě svého příjmení po sňatku.

2. Nepřechýlená příjmení a gramatický rod

Problémy se skloňováním nepřechýlených příjmení a s jejich užíváním v komunikaci vyvstanou pro uživatele jazyka v situaci, kdy se počet takovýchto nepřechýlených příjmení ve společenské komunikaci ztlačí. Tím nechceme naznačit,

¹ Viz § 69 a § 69a tohoto zákona.

² Viz i *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2016, s. 1465.

že uvedené problémy nevznikají již při menším počtu těchto pojmenování. Ovšem při malém počtu nepřechýlených příjmení žen a při jejich relativně častém výskytu v komunikaci celospolečenské i mikrosociální dochází u uživatele jazyka při jejich opakovaném užívání k fixaci a zapamatování slyšených či vizuálně zpracovaných morfologických tvarů, a tak uživatel jazyka nemá při jejich reprodukováném užívání pochybnosti o podobě těchto tvarů. Jiná situace ovšem zjevně nastane, pokud by se počet nepřechýlených příjmení žen v češtině nápadně zvýšil. Vzrostla by nejistota s užíváním skloňovaných či neskloňovaných tvarů ve větných strukturách, nastaly by pravopisné problémy ve shodě přísudku s podmětem. Jazykové povědomí o rodu apelativních substantiv (zvláště domácích) a proprií uživatelé jazyka získávají již v období předškolním metodou sociálního učení (tj. při běžné jazykové komunikaci). Toto povědomí je dále systematicky rozvíjeno ve vyučování českého jazyka na základní škole i na dalších stupních vzdělávání. Uživatel jazyka si však gramatická (a širěji jazyková) pravidla osvojuje ještě v období před vstupem do výchovně-vzdělávacích institucí v období přirozeného socializačního procesu dítěte.

V komunikačním styku se svým okolím se v dítěti formuje dispozice zvládat zákonitosti jazyka, aniž by současně získalo i jazykové znalosti (teoretické). Osvojování jazyka tímto přirozeným socializačním způsobem vytváří v uživateli jazyka mentální jazykový fundament, který určuje jeho způsob ovládnutí jazyka a který je pak školní výukou jazyka rozvíjen. Tento osvojený systém jazykových pravidel však může být v konfrontaci s nepřechýlenými příjmeními žen značně zpochybněn existencí neočekávaných jazykových jevů, kterými jsou právě nepřechýlená příjmení žen. Uživatel češtiny totiž na základě své dosavadní zkušenosti a osvojeného systému jazykových pravidel očekává, že např. příjmení *Richter*, *Neumann* budou mít v českém prostředí a při označování svých nositelů rod mužský (životný), nikoli ženský. Toto je pro českého mluvčího zjevně lexikální a gramatické novum posledních desetiletí, na jehož výskyt si teprve bude muset zvykat. Rod příslušného propria (resp. jeho biologického nositele) ale potřebuje znát, pokud má toto příjmení užívat v komunikaci. Bez znalosti rodu takového příjmení není mluvčí schopen ho gramaticky a sémanticky korektně užívat ve větných strukturách svého mluveného nebo psaného textu, resp. při dialogické komunikaci. Rod propria musí taktéž alespoň naznačit autor nějakého (např.) literárního textu, aby takový text mohli jeho recipienti (čtenáři, posluchači) náležitě sémanticky dekodovat.

Tento problém se týká i překladu cizojazyčného textu, kdy překladatel do češtiny musí identifikovat rod jednotlivých osob (literárních postav), které se v textu frekventovaně vyskytují. Pokud se mu to nepodaří, musí nutně vymyslet nějaké řešení. Pro mluvenou dialogickou komunikaci je však nanejvýš nezbytné rod příslušného propria znát. S jeho znalostí je spojené užívání adjektivních přívlastků vzoru *mladý*, individuálně přívlastňovacích adjektiv, osobních, přívlastňovacích, ukazovacích, tázacích, vztažných a některých neurčitých a záporných zájmen, řadových a některých typů násobných číslovek, slovesných tvarů participiálních činných i trpných, přechodníkových tvarů v singuláru.

Z uvedených argumentů vyplývá, že rodový princip má v české gramatice velmi silnou pozici a je jedním z nejdůležitějších konstitutivních prvků gramatického systému češtiny i její jazykové komunikace (tj. řeči). Zasahuje všech pět (ohebných) slovních druhů – (všechna) jména a prostupuje i konjugačními paradigmaty sloves.

Rod jmen ve funkci podmětu určuje tvarovou podobu slovesného přísudku, a tudíž je základním konstitutivním prvkem morfologicko-syntaktického pravopisu ve větných (souvětných) i textových celcích. Výše uvedené jevy ilustrují následující příklady. Využijeme při nich již zmíněných jmen Richter a Neumann.³

Richter vyhrála. Richter a Neumann vyhrály. Richter a Neumann jsou skvělé závodnice. Richteriin výkon / Výkon Richter byl nejlepší. Její výkon byl nejlepší. (tj. Richteriin / výkon Richter) *Nejlepší byla Richter, která závodila po nemoci.*

Na stupních vítězů se usmívají Richter a Neumann. Která z těchto dvou závodnic (tj. Richter, Neumann) *vyhrála?* (Užití identifikátorů ženského rodu v poslední větě je příznakové, neočekávané a vyžaduje znalost předchozího kontextu, sama předchozí věta nepomůže. Z izolované první věty není navíc zřejmé – v kontextu současného trendu „nepřechylování“ –, zda na stupních vítězů stojí dva muži, dvě ženy, nebo jeden muž a jedna žena a kdo je kdo.) *Richter doběhla první, Neumann druhá. Richter a Neumann byly oslavovány. Richter vidouc, že asi vyhraje, krátce před cílem zvolnila tempo.*

V každém z uvedených větných celků, zvláště pokud by v textu stály izolovaně (bez kontextu), by český mluvčí na základě svých jazykových zkušeností a znalostí češtiny ze školské výuky předpokládal a očekával, že příjmení *Richter* a *Neumann* jsou rodu mužského životného. Ženský rod zde působí neočekávaně, nepřírozeně. Český mluvčí tak může být při pohledu na slova nebo tvary tučně označené znejistěn ve své gramatické kompetenci. Všechny tučně označené tvary jsou však v příslušné větě gramaticky korektní a nejsou v žádném z uvedených případů chybné. Je však zřejmé, že s těmito případy dosavadní mluvnické popisy češtiny nepočítaly, resp. nepočítaly s tím, že příjmení tradičně považovaná českými mluvčími za mužská (*Richter, Neumann*) mohou být i ženská. To je stěžejní jev, z něhož vyplývají další níže uvedené skutečnosti. Domníváme se, byť tento jev nepovažujeme pro češtinu z výše uvedených důvodů za typologicky vhodný, že s rostoucím počtem nepřechýlených příjmení žen bude nutné s příklady podobnými výše uvedeným v mluvnických popisech a pravopisných pravidlech češtiny počítat, resp. je do nich pro ilustraci tohoto jevu zavést, stejně tak i do školních učebnic českého jazyka.

Z výše uvedených příkladů vět ovšem vyplývá i důležitost ovládnutí a dodržování pravopisných pravidel u jednotlivých uživatelů češtiny při produkci psaných textů, především pravidel o psaní grafémů *-i/-y* v koncovce plurálu přičestí činného (minulého) přísudkových sloves ve větných celcích. Psaní příslušného grafému odráží gramatický rod výrazu ve funkci podmětu (v plurálu) nebo jeho jednotlivých složek. Na základě tohoto pravopisného pravidla dává autor projevu najevo, zda je podmětem nebo

³ Viz i ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Academia, 2017, s. 21–22.

jeho složkou maskulinum životné (tj. např. i nositel mužského příjmení), či nikoli. A podle pravopisné podoby koncovky přísudkového slovesa dekoduje recipient i složku (či složky) ve funkci podmětu. Nesprávným užitím psaní uvedených grafémů v koncovce plurálu přičestí činného přísudkového slovesa u tvůrce může dojít k zásadnímu ztížení obsahu sdělení a u recipienta psaného textu k jeho zásadnímu nepochopení. Je tedy patrné, že rozšíření počtu nepřechýlených příjmení žen bude klást na uživatele češtiny zvýšené nároky v oblasti ovládání a aplikování některých pravopisných pravidel v psaných textech. Navíc recipient může namítnout, že sdělení chápal jinak.

Pro recipienta psaného textu může bez znalosti kontextu vzniknout pochybnost o totožnosti nositelů příjmení i v případě běžných vět typu *Richter a Neumann přišli*. V kontextu současného trendu nepřechylování a bez znalosti kontextu musí recipient textu počítat s možností, že přišli dva muži, a současně i s možností, že přišel muž a žena. Bez znalosti kontextu si nebude jist tím, které z příjmení pojmenovává muže a které ženu. Jedinou jistotou pro recipienta bude skutečnost, že mezi příchozími byl muž. Podobně tomu bude v případě, že se počet příjmení příchozích ve funkci podmětu zvýší na tři a více, např. *Richter, Smetana a Neumann přišli*. Jisté je to, že mezi příchozími byl určitě muž, ale není jasné, zda byl jeden, dva nebo tři, stejně tak není zřejmé, zda mezi příchozími byla jedna nebo dvě ženy. (Tyto interpretace platí samozřejmě za předpokladu, že tvůrce psaného textu ovládá pravopisná pravidla o shodě přísudku s podmětem). V ještě méně komfortní situaci se ale ocitnou uživatelé slovenštiny. Zatímco pro tvůrce psaného textu se nic nezmění, neboť v příslušné koncovce plurálového tvaru přísudkového slovesa se slovenštině píše vždy *-i* bez ohledu na gramatický rod výrazu (či jeho složek) ve funkci podmětu – srov. *muži prišli, ženy prišli, dievčatá prišli*, recipient z této jednotné koncovky nepozná (bez nějakého rodového identifikátoru ve větě), zda *prišli Neumann a Richter* (muži) nebo *prišli Neumann a Richter* (ženy), příp. muž a žena, resp. naopak. Recipient slovenského textu si tak na rozdíl od recipienta českého textu nebude jistý přítomností muže mezi příchozími.⁴

Ze všech výše uvedených výkladů zřetelně vyplývá, jak je důležité, aby tvůrce textu v češtině i jeho recipient znali rod nositelů příjmení užitých v textu. Tím je vyvrácen argument některých zastánců (a zastánkyň) nepřechylování, který zpochybňuje nutnost znalosti rodu nepřechýlených příjmení užitých v textu.

3. Nepřechýlená příjmení a jejich skloňování

Z obsahu § 69, 69a, 70 a 70a výše uvedeného zákona tak pro ženu při uzavření manželství vyplývá několik možností změny příjmení. Žena si tak může ponechat své předchozí příjmení, aniž by přijala v jakékoli podobě příjmení manžela. Může však přijmout příjmení manžela v přechýlené podobě, např. *Marie Nováčková* se po sňatku s panem Richtermem přejmenuje na *Marii Richterovou*. Svého předchozího příjmení tak může pozbýt (viz právě uvedený případ), anebo si jej ponechat současně

⁴ Podobný příklad pro češtinu *To napsaly Guchmann a Kraus* viz ČECHOVÁ, M. et al. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011, s. 115–116.

s přijetím manželova příjmení v přechýlené nebo nepřechýlené podobě, srov. *Marie Richterová Nováčková* nebo *Marie Richter Nováčková*. Konečně posledním případem je možnost přijmout manželovo příjmení v nepřechýlené podobě a pozbytí své předchozí příjmení – *Marie Richter*.

Pro naše další zkoumání jsou relevantní poslední dva uvedené případy. Zatímco varianta příjmení *Richter Nováčková* je jakožto pojmenování jedné a téže osoby dostatečně rodově signifikantní (jistě obtíže zde může způsobit kombinace mužského a ženského příjmení, takže některý mluvčí může nabytí dojmu, že se jedná o pojmenování dvou osob)⁵, přičemž tuto rodovou signifikaci zde zajišťuje složka příjmení *Nováčková* a její skloňované podoby, varianta příjmení *Richter* je v jazykovém povědomí českých mluvčích fixována jako životné maskulinum a zjištění, že jde o femininum, jej může překvapit.

Důsledkem tohoto zjištění může být následně preventivní přehodnocení rodového statusu takového příjmení jako mužského i ženského, což může částečně znejistit u tohoto mluvčího platnost gramatických znalostí osvojených během školní výuky českého jazyka. Pro jazykové zacházení s tímto typem příjmení v komunikaci je musí mít uživatel češtiny ve svém komunikačním registru, tj. musí znát i jeho gramatický rod. Problém pro uživatele jazyka představuje i skutečnost, že mluvnické popisy současné češtiny s touto rodovou nejednoznačností u příjmení typu *Richter* a všech dalších chápaných tradičně jako mužská přirozeně zatím spíše nepracují, neboť se jedná o odchylky od systému doposud málo rozšířené. Uživatel češtiny sice má k dispozici odborné poučení, které by mu v těchto případech poradilo (srov. Knappová, 2002), chybí však výklady o tomto jevu ve školních mluvnicích a učebnicích českého jazyka, které mají ve srovnání s odbornou monografií mnohem větší možnost formovat jazykové vzdělání široké (tj. především laické) veřejnosti.

Výskyt nepřechýlených příjmení žen byl až do začátku 21. století jevem v českém prostředí zcela okrajovým a většinu z takovýchto příjmení představovala příjmení žen-cizinek, ovšem povětšinou celosvětově známých osobností, jejichž podoba příjmení nepředstavovala pro uživatele češtiny právě díky této všeobecné známosti příslušných příjmení větší problémy.

Uživatel češtiny, který nemá lingvistické vzdělání v bohemistice, si tak musí odborné poučení o skloňování nepřechýlených jmen žen odvozovat především od pravidel pro skloňování osobních jmen ženských (většinou rodných a v českém prostředí obecně známých jako ženská), jejichž skloňováním se synchronní mluvnické češtiny celkem podrobně zabývají (viz také *Mluvnice češtiny 2*, *Čeština – řeč a jazyk*, *Příruční mluvnice češtiny*, *Akademická gramatika spisovné češtiny*, *Mluvnice současné češtiny 1*). Z ženských příjmení uvádějí ta, která jsou zakončena na *-á* a *-ová*, a mužská/ženská zakončená na *-í* (*Hořejší*) a *-ů* (*Janků*). Nepřechýlená příjmení žen mohou být zakončena ve výslovnosti na samohlásku nebo na souhlásku. Skloňují se, pokud jsou zakončena na *-a* (a to jako substantiva), na *-á*, *-í* (a to jako adjektiva vzoru *mladá* nebo

⁵ Viz i ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Academia, 2017, s. 111 a 147.

jarní). Zpravidla se neskloňují, pokud jsou zakončena na *-i* (v pravopise i na *-y*), *-u*, *-é*, *-ó*, *-ú*, ženská příjmení zakončená na *-e* (resp. na *-ě*) a na *-o* (srov. *bez, k, o, s paní Večeře, Syřiště, Sádlo*) se ve spisovném jazyce někdy skloňují, jindy ne.

V současnosti se objevující rodově neobvyklá příjmení žen typu *Kaplicky* (srov. *Eliška Kaplicky*) se neskloňují. Problémy však mohou vyvstat, pokud bude přibývat příjmení typu *Veronika Černý*. V takových případech je otázkou, zda příjmení ženy *Černý* skloňovat navzdory koncovce *-ý* podle vzoru *mladá*, nebo je ponechat nesklonné. Lze připustit obě varianty, v oficiální komunikaci bude užívána zřejmě ta druhá, v běžné každodenní komunikaci se vzhledem k typologickému profilu češtiny bude uplatňovat spíše ta první. Příjmení zakončená ve výslovnosti na souhlásku se zpravidla neskloňují, podobně jako rodná jména typu *Jane* vyslovovaná bez koncového *e*. Nelze však opět vyloučit možnost jejich skloňování v běžné, neformální komunikaci, srov. příjmení ženy *Richter, Richtery, Richteře, Richteru, s Richterou* (s koncovkami podle vzoru *žena*). Takovéto koncovky mají oporu v deklinačním systému substantiv ženského rodu, přesto v kombinaci s nepřechýleným ženským příjmením mohou na české mluvčí působit neobvykle.

S nepřechýlováním se uživatelé češtiny poměrně frekventovaně setkávají i při užívání některých apelativ. Časté jsou nepřechýlené podoby názvů vojenských či policejních hodností v komunikaci ve vojenském nebo policejním prostředí, srov. oslovení ženských nositelek typu *poručíku, kapitáne, majore, plukovníku* (obvykle však ve spojení s příjmením nositelky). I vlivem dabovaných amerických kriminálních seriálů se do povědomí uživatelů češtiny dostávají podoby *detektive, seržante* při oslovení policistek. V případě oslovení ženy *detektive* je však nutné vzít v úvahu, že přechýlená podoba zde není relevantní, neboť lexém *detektivka* je v češtině už jinak sémanticky obsazený. S nepřechýlenými podobami apelativních názvů má čeština zkušenosti z minulosti. Ještě v dnešní době se lze ojediněle setkat s poněkud staromódním užíváním nepřechýlených podob některých titulů, např. *paní doktor, paní profesor*. Větší frekvenci užívání měl tento způsob oslovení ženských nositelek ještě v první polovině 20. století, jak dosvědčují české filmy ze 30. a 40. let 20. století.

V konkurenci s popisným vyjádřením s využitím rodově signifikantního lexému *Šel tam s paní Richter* se však jeví varianta *Šel tam s Richterou* jako ekonomičtější. Ta se jeví jako výhodnější ve větné struktuře ve srovnání s nesklonnou podobou samotného příjmení – *Šel tam s Richter*. Je ale zjevné, že v oficiálním vyjadřování se bude pocítovat jako sémanticky nutné a i stylově vyšší užívání rodově signifikantního lexému v kombinaci právě s nepřechýleným ženským příjmením, tj. *paní/slečna/doktorka* (apod.) *Richter*. Lze předpokládat, že ve spojení *paní Richter* se bude příjmení variantně skloňovat, srov. *Šel tam s paní Richter / s paní Richterou / s paní Richterovou*. Uvedené způsoby užívání se přitom jeví jako zdvořilejší, než by bylo užití skloňované či neskloňované podoby jen samotného příjmení, srov. *Šel tam s Richter / Richterou*.

Jako komunikačně nejméně výhodné se naopak rýsují spojení typu *plukovník Neumann* při označování žen ve vojenském nebo policejním prostředí. Zde je vhodné

užívat lexémy *pan*, *paní* před uvedený typ spojení (pokud se tedy nebude využívat přechýlená podoba názvu vojenské hodnosti). Rodově signifikantní apelativa zajišťují správné dekódování obsahu sdělení účastníky komunikace a zabraňují rodové diskrepanci v užívání skloňovaných či nesklonovaných podob obou složek samostatného spojení *plukovník Neumann* jakožto označení ženské nositelky. Substantivum *plukovník* by se skloňovalo jako maskulinum, proprium *Neumann* by zůstalo nesklonné. Spojení skloňovaného apelativního maskulina a propriálního nesklonného feminina (původně ovšem rovněž maskulina!), srov. *plukovník Neumann*, může v češtině jen stěží funkčně a smysluplně pojmenovávat osobu ženského pohlaví. Ve spojení *paní plukovník Neumann* však složky *plukovník* a *Neumann* nenaruší vnímání příslušnosti tato pojmenovávané osoby k ženskému rodu, zůstanou-li ovšem v příslušném kontextu v nesklonné podobě, skloňování rodového identifikátoru *paní* pak zabrání rodovému nedorozumění. Zřetelnou rodovou signifikanci by spojení typu *plukovník Neumann* zajistilo i vložení rodného jména mezi složky *plukovník* a *Neumann* (např. *plukovník Jana Neumann*), ovšem s výjimkou rodných jmen používaných pro obě pohlaví (např. *Nikola*, *Vlasta*). Ve spojení *plukovník Jana Neumann* by mohlo být skloňováno obecné maskulinum, stejně tak i rodné jméno *Jana*, naopak přijetí *Neumann* by při pojmenování ženy muselo zůstat nesklonné, aby mohlo být z gramatického hlediska zachováno povědomí o ženském rodu nositelky tohoto propria (*plukovnice Jany Neumann*).

I nesklonná a nepřechýlená příjmení nejsou v současné češtině žádné novum. Již dříve se v češtině objevovala příjmení cizího původu typu *Balkó*, která se jako mužská ve spisovném jazyce obvykle nesklonovala, ale jako ženská buď nepřechylovala, nebo v neoficiální komunikaci přechylovala, a tudíž také skloňovala. Uživatelé češtiny však takováto příjmení měli ve svém komunikačním registru, počítali se skutečností, že nesklonná příjmení cizího původu mohou plnit funkci jmen mužských i ženských, byť s jejich užíváním v komunikaci mohli mít určité problémy. Podobně tomu bylo a je i s tradičními domácími příjmeními zakončenými např. na *-ů*, *-ův*, *-ůj*, *-ových* (*Martinů*, *Vašků*, *Pavkův*, *Petrůj*, *Horákových*), která se v některých případech (pokud je to v soulase s rodinným územ) mohou skloňovat. I v těchto případech uživatel češtiny obvykle ví, že tato příjmení mohou fungovat jako mužská i ženská, neboť s nimi má takovou zkušenost. U všech ostatních příjmení musí uživatel češtiny znát jejich rod (tj. biologický rod jejich nositelů), aby je mohl v mluvených i psaných textech gramaticky korektně užívat. Rozdíl mezi výše uvedenými nepřechýlenými příjmeními a příjmeními žen typu *Richter* spočívá v okolnosti neočekávanosti, kdy uživatel češtiny nepředpokládá, že by toto příjmení mohlo pojmenovávat ženu.

Nárůst počtu nepřechýlených příjmení může přispět k narušení tradičního rozlišování mužských a ženských příjmení daného jazykovým systémem a biologickou determinací živých bytostí mimojazykové reality. Příjmení chápána v jazykovém češtiny jako tradičně mužská (*Richter*) bude tedy třeba vnímat i jako ženská. To je rozdíl v chápání statusu těchto příjmení ve srovnání s nesklonnými a nepřechýlenými obourodými příjmeními typu *Balkó*, *Honců*, *Horákových* apod.

Velký nárůst počtu nepřechýlených příjmení vyvolá současně potřebu vyjadřovat rodovou charakteristiku příslušných participantů ve větné struktuře dalším lexémem, rodově signifikantním. K takovým lexémům patří apelativní výrazy označující pohlaví osoby (*pán, paní*), akademické tituly a jiné hodnosti (*doktor, doktorka, profesor, profesorka, poručík* – v komunikaci v prostředí vojenském a policejním však uvedení názvu hodnosti v kombinaci s nepřechýleným příjmením nemusí pro jednoznačnou rodovou identifikaci příslušné osoby stačit, viz výše příslušná poznámka). Jako stylizačně neúnosné a nepřípustné se však považuje opakované užívání těchto slovních spojení v jednom a též textu, pokud takové opakované užívání neplní nějakou specifickou funkci. Výskyt nepřechýlených příjmení žen bude klást na autory textů i vyšší stylizační nároky, jejich nezbytnou součástí bude přitom i schopnost užívat mj. různá textová synonyma a také samotná nepřechýlená příjmení ve větné struktuře tak, aby se autoři vyhnuli opakování stereotypního spojení typu *paní XY* apod.

4. Závěr

Z naznačených úvah vyplývá, že jakékoli vnější zásahy do jazyka, byť motivované sebelepšími důvody, je třeba velmi pečlivě vážit. I zásahy, které mají zpočátku charakter ojedinělých a příležitostných jevů, mohou při narůstající frekvenci působit na jazykový systém a vyvolat v něm pohyb, viz Čechová (2021).⁶ Tento pohyb by měl být organický, v souladu s typologickým profilem jazyka, neboť gramatický systém je ze své podstaty relativně velmi stabilní a akceptuje jen takový pohyb, který nepochybňuje platnost existujících funkčních zákonitostí, resp. jejich charakter nenarušuje. Nepřechylování příjmení žen chápaných tradičně jako mužská představuje v češtině systémové a řečové novum, přináší do ní některé ne zcela obvyklé jevy, které mohou českým mluvčím způsobovat nemalé komunikační obtíže.

Literatura:

CVRČEK, V. et al. *Mluvnice současné češtiny 1/ Jak se píše a mluví*. Praha: Karolinum, 2010.

ČECHOVÁ, M. et al. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011.

ČECHOVÁ, M. *Kam spěje vývoj flexe nejen proprií*. *Bohemistyka*, 20, 2021, v tisku.

ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Academia, 2017.

KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: AZ KORT, 2002.

Nový encyklopedický slovník češtiny. 1. díl a-m, 2. díl n-ž. Praha: NLN, 2016.

Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha: Academia, 1986.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 2003.

ŠTÍCHA, F. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.

VALDROVÁ, J. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: SLON, 2018.

Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů.

⁶ Viz i ČECHOVÁ, M. *Kam spěje vývoj flexe nejen proprií*. *Bohemistyka*, 20, 2021, v tisku.